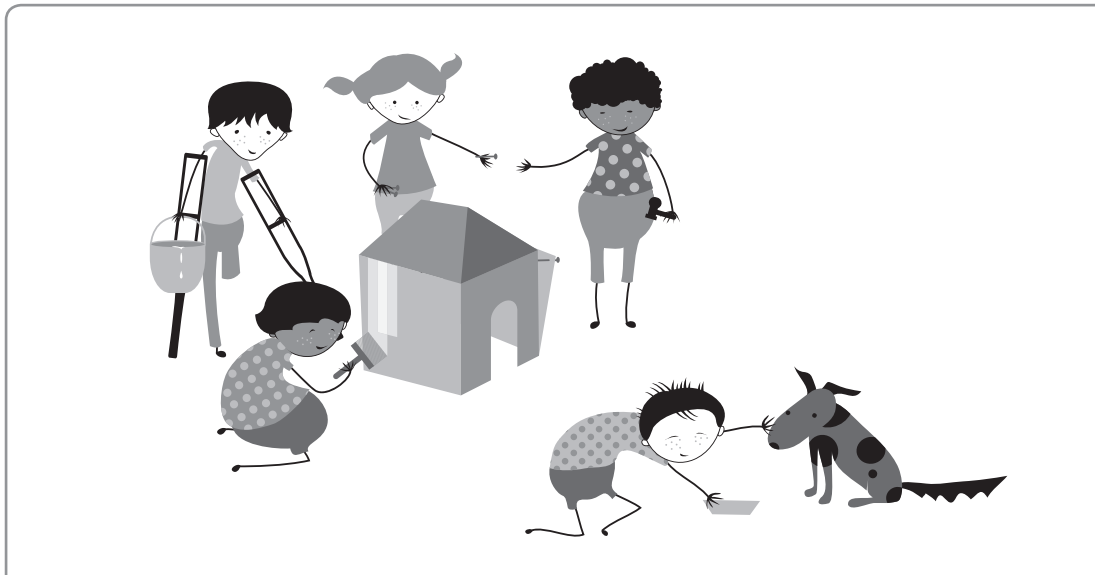

10. ÞÁTTAKA

Þróun slíkrar „þáttökumenningar“ – bæði meðal barna og fullorðinna – getur verið lýðræðinu mjög gagnleg.

Þátttaka er hvort tveggja í senn mikilvæg mannréttindi og liður í borgaravitund hversrar manneskju. Staðfestingin á rétti barna til þátttöku er ein helsta meginreglan og mesta nýbreytnin í Barnasáttmálanum (sjá I. kafla, bls. 21, þar sem fjallað er um Barnasáttmálann).

Barnasáttmálinn kveður á um ýmis atriði sem lúta að rétti barna til þátttöku, þau eru:

- **rétturinn til að láta í ljós skoðanir sínar á öllum málum sem þau varða** og að tekið sé réttmætt tillit til skoðana þeirra (12. grein);
- **rétturinn til að láta í ljós skoðanir sínar**, sem felur í sér réttinn til að leita og taka við hvers kyns vitneskju og hugmyndum (13. grein);
- **rétturinn til frjálstrar hugsunar, sannfæringar og trúar** (14. grein);
- **rétturinn til að mynda félög með öðrum** (15. grein);
- **rétturinn til að eiga aðgang að upplýsingum** og efni af ýmsum uppruna frá eigin landi og erlendis frá (17. grein);
- **rétturinn til frjálstrar þátttöku í menningarlífi og listum** (31. grein).

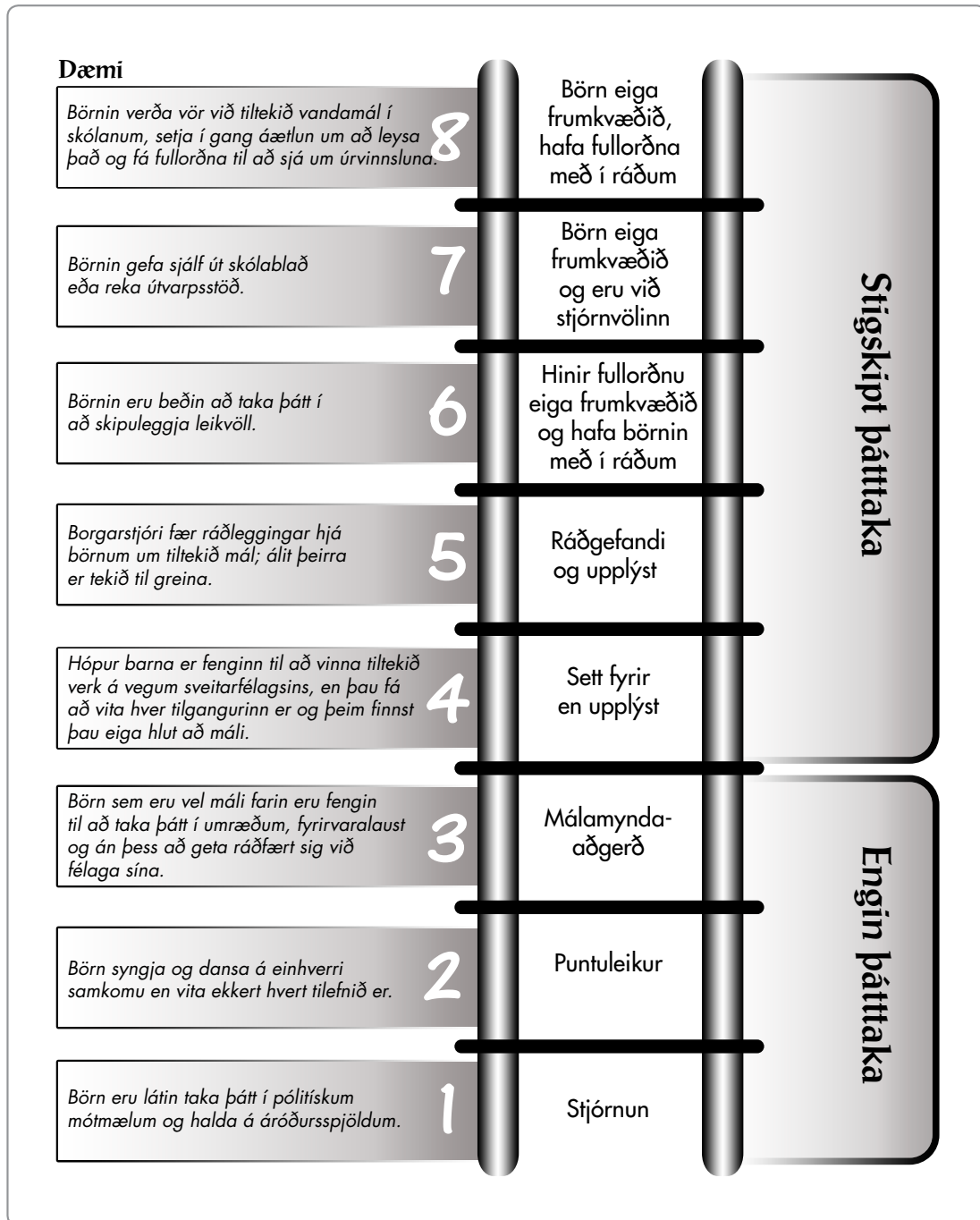
Hvers vegna er mikilvægt að börn séu virkir þátttakendur?

Mikilvægasta skilyrði þess að þátttaka hafi tilgang er að hinir fullorðnu virði að börn geti verið með í ákvarðanatökum og viðurkenni þau sem fullgilda aðila. Lýðræðisleg samskipti skila meiri árangri en hin hefðbundnu tengsl sem byggjast á því að hinir fullorðnu stjórni og stýri börnum. Að öðrum kosti er þátttaka barna einungis til málamynda: börnin geta sagt skoðanir sínar en þau hafa engin áhrif á hvort eða hvernig er farið eftir því sem þau segja.

Taflan sem sýnir „þátttökuprepin“ skýrir vel þá meginþætti sem felast í þátttöku.¹ Roger Hart lýsir átta þrepa stigskiptingu. Fyrstu þrjú þrepin felast í stjórnun, svokölluðum puntuleik og málamynda-aðgerð; þau gefa falska mynd af þátttöku og geta spillt fyrir öllu ferlinu. Þrepin „sett fyrir og upplýst“, þar sem börnin fá að gegna tilteknu hlutverki, og „ráðgefandi og upplýst“, þar sem þau segja álit sitt á verkefnum sem unnin eru á vegum hinna fullorðnu, sýna raunverulega þátttöku; og börnin átta sig á því að skoðanir þeirra hafa áhrif á niðurstöðuna. Ferlið er lengst komið í þrepunum sem lýsa þátttöku

ÞÁTTÖKUBREPIN

Heimild: Taflan er byggð á Hart, Roger: *Children's Participation from Tokenism to Citizenship*; UNICEF Innocenti Research Centre, 1992, Flórens.

þar sem „hinir fullorðnu eiga frumkvæðið“ en börnin eru höfð með í ráðum, sem og þegar „börn eiga frumkvæðið og eru við stjórnvölinn“ og þeir fullorðnu eru aðeins aðstoðarmenn og ráðgjafar. Í síðasta þrepinu gefst börnum tækifæri til að taka sameiginlega ákvörðun, vera með í að stýra málum og deila ábyrgð; börn og fullorðnir skiptast á upplýsingum og læra af reynslu hvers annars.

Raunveruleg þátttaka er ekki bundin við eitt verkefni heldur er um ræða áframhaldandi ferli sem verður til þess að hefð skapast fyrir því að börn taki þátt á hinum ýmsu sviðum: innan heimilisins, í skólanum, dagvistarstofnunum, innan heilbrigðiskerfisins, sveitarfélagsins og samfélagsins almennt. Þróun slíkrar „þátttökumenningar“ – bæði meðal barna og fullorðinna – getur verið lýðræðinu mjög gagnleg. Sá skilningur sem það skapar á mannréttindum og hvatningin til virkrar þátttöku í samfélaginu kemur hvarvetna til góða.

Hvernig þjálfa skal börn til þátttöku

Börn þurfa fyrst og fremst að lifa og hrærast í umhverfi sem hvetur þau til þátttöku. Börnin fara að njóta sín þegar þau finna að mark er tekið á þeim og þeim verður ljóst að þátttaka þeirra hefur tilgang. Þar sem börn hugsa og tjá sig á annan hátt en fullorðnir ætti aðild þeirra að málum að byggjast á tilteknum atriðum sem þau upplifa við raunverulegar aðstæður, og eru misflókin og í takt við **vaxandi þroska** barnsins. Byrja mætti á því að ráðfæra sig við börnin og kanna hvaða skoðanir þau hafa á ýmsum málum. Síðan kemur að skipulagsgerð, útfærslu, stjórnun, eftirliti og mati á áætlunum þegar þátttökugetan er orðin meiri. Frumkvæði, rannsóknir, barátta fyrir eigin málstað og aðild að samtökum eða stofnunum ásamt fullorðnum er mjög lærdómsrík og mikilvæg reynsla fyrir elstu börnin.

SPURNINGAR: *Hver ákveður hvað sé við hæfi að börn taki þátt í á mismunandi þroskastigum? Hvernig er slík ákvörðun tekin?*

Með skynsamlegri þátttöku má öðlast alls kyns færni og þekkingu. Börn læra margt nýtt, fræðast um réttindi sín og heyra hvaða álit annað fólk hefur á ýmsum málum. Með því að móta sér eigin skoðanir og koma orðum að þeim auka þau samskiptahæfni sína, gagnrýna hugsun, skipulagsgáfu og lífsleikni. Þau finna að þau geta gert gagn.

Ef mannréttindamenning á að verða að veruleika í Evrópu þarf stöðugt að vinna að því að börn verði virkir þátttakendur. Aðalfyrirstaðan er fólgin í rótgrónum viðhorfum fólks. Þess vegna er nauðsynlegt að börn jafnt sem fullorðnir fræðist meira um mannréttindi, réttindi barna, færni, siðferði og nýjar rannsóknir. Allir þeir sem vinna að málefnum barna og með börnum ættu að fylgja grunnreglunum um þátttöku barna og finna leiðir til að auka hana og efla. Mestu máli skiptir að hugur fylgi máli, persónulega sem pólitískt. Þó að það kosti mikla vinnu og fjármuni að skapa hefð fyrir þátttöku barna í samfélagslegu samhengi, skilar erfiðið árangri.

Dæmi um góða starfshætti

Góð dæmi um vel heppnaða þátttöku barna er að finna í öllum Evrópulöndunum.

Fjölskyldan: Byrja má innan veggja heimilisins með því að leyfa yngstu börnunum að segja sitt álit þegar teknar eru ákvarðanir um einhver fjölskyldumál. Börnin sem tóku þátt í ráðstefnu Evrópu-ráðsins um „Evrópu fyrir og með börnum“ sögðu svo frá:

Okkur hefur gengið vel að ákveða með foreldrum okkar ... hvað við viljum gera í frítíma okkar, hvað við viljum borða, stundum jafnvel í hvaða skóla ... við viljum ganga, hvernig verkaskiptingin á að vera hjá fjölskyldunni, hvernig leysa á úr ágreiningi innan fjölskyldunnar, hvernig undirbúa eigi afmæli og aðra viðburði.²

Skólinn: Skólarnir geta verið mikilvæg fyrirmynd um hvernig standa skal að þátttöku barna. Gott getur verið að byrja á því að búa til skólareglur í sameiningu eða fela börnunum að skreyta skólaföndun og halda henni snyrtilegri, það verður einnig til þess að börnunum finnst þau eiga heima í skólanum. En gæta skal þess að nemendaráð og skólaþing þjóna engum tilgangi nema börnin fái að taka ákvarðanir um eitthvað sem skiptir máli. Börn geta líka tekið þátt í umræðum um ýmis vandamál í skólanum, svo sem einelti eða annars konar ofbeldi sem þar á sér stað. Eigið frumkvæði barna við gerð skólablads, útlagsmála eða vefsíðna, eða við að skipuleggja klúbbstarf, skemmtanir eða herferðir, er einnig mikilvægur liður í lýðræðislegu skólalífi.³

Tómstundir: Tímastundastarf barna utan skólatíma getur verið þeim upplifun sem sýnir að þátttaka þeirra skiptir máli. Frjáls félagsamtök, óformlegir samkomustaðir, götuhátíðir, netið og hinir nýju miðlar veita ýmis tækifæri til lýðræðislegra samskipta og aðgerða. Félagsstarf utan hefðbundins skólatíma er oft góð viðbót við það sem fram fer í skólanum.

Börn sem eiga erfitt uppdráttar: Það er afar mikilvægt og hvetjandi fyrir börn sem eiga erfitt uppdráttar að taka þátt í því sem fram fer. Börn sem lifa við fátækt eða eiga heima á stofnunum taka oft ekki nokkurn þátt í neinu. Taka skal vel á móti öllum börnum í hlýlegu umhverfi og af vel menntuðu starfsfólki þegar þau koma inn á stofnanir eða sjúkrahús, eða standa frammi fyrir lögreglu eða réttarkerfi, annaðhvort sem þolendur eða gerendur. Hagsmuna barna er best gætt ef þau eru beðin að segja skoðanir sínar og álit í slíkum tilvikum.

Þátttaka barna innan stjórnsýslunnar

Innan sveitarfélags: Ýmsir góðir möguleikar eru á að börn geti tekið þátt í verkefnum sem eru sveitarfélaginu í hag. Evrópuráðið hefur lagt fram tillögu um að þátttaka ungmenna innan sveitarfélaga verði aukin, sem getur orðið til þess að bæði sveitarfélög og jafnvel börnin sjálf taki sig saman og hefjist handa.⁴

SPURNING: *Hvernig getum við hvatt börnin til að taka þátt í stjórnsýslustörfum og jafnframt séð til þess að hinir fullorðnu hafi ekki pólitísk áhrif á þau?*

Ýmis góð dæmi eru til um ráðamenn á sviði löggjafar og stefnumála sem ráðfæra sig reglulega við börn. Borgarstjóri Lundúnaborgar hefur til dæmis samráð við börn um það hvernig gera megi borgina barna- og unglíngavænni, einkum hvað varðar samgöngur, leiksvæði, öryggismál og ofbeldi á netinu.⁵ Í Skotlandi var komið á fimm ára áætlun sveitarfélaga þar sem kanna átti hvernig virk samfélagsþátttaka gæti orðið til þess að draga úr einangrun barna og unglínga. Áætlanagerðir þar að lútandi, aðferðir og niðurstöður hafa verið teknar saman í leiðbeiningarriti.⁶

Á landsvísu: Í fáeinum Evrópulöndum hefur aukin þátttaka barna verið sett á stefnuskrá. Í Þýskalandi, Noregi og Bretlandi styðja til dæmis stjórnvöld aðild barna og foreldra þeirra eða umsjáraðila, að þróun og rekstri allra sjóða sem fara með fjármuni barna, og hvetja sveitarfélög og stofnanir til að gera slíkt hið sama. Þar sem slík nýbreytni krefst breytinga á skipulagsmenningu, reynist oft erfitt að láta verkin tala.⁷

Á alþjóðavísu: Þátttaka barna skilar sér best í málefnum innan sveitarfélaga og á landsvísu þar sem hægt er að taka tillit til daglegs lífs þeirra. En ef hlutirnir eru vel skipulagðir er þó hægt að hafa börn með í ákvörðunum sem teknar eru á alþjóðavísu.

Framlag barna og unglínga var þungamiðjan í rannsókn Sameinuðu þjóðanna á ofbeldi gegn börnum. Haldnir voru svæðisbundnir samráðsfundir þar sem rætt var við börn og tillögur þeirra voru síðan birtar í lokaskýrslum um málið. Enda þótt þetta óvenjulega ferli væri skipuleggjendum erfitt í framkvæmd skilaði það niðurstöðum sem voru afar hvetjandi og gáfu innsýn í málin.⁸

Meginatriði varðandi aukna þátttöku barna

Barnahjálpi Sameinuðu þjóðanna (UNICEF), alþjóðasamtökin sem berjast fyrir réttindum og velferð barna, hafa sett fram reglur sem tryggja eiga framlag og þátttöku barna og koma að gagni við hvers kyns aðstæður:

- Börnin verða að skilja um hvað verkefnið eða verkferlið snýst, hvaða tilgangi það þjónar og hvert hlutverk þeirra er þar að lútandi.
- Valdatengsl og ákvarðanaferli skulu vera gegnsæ.
- Fá ætti börnin til þátttöku eins snemma í ferlinu og hægt er í hverju tilviki.
- Öll börn skulu njóta sömu virðingar, óháð aldri þeirra, aðstæðum, þjóðerni, hæfileikum eða öðrum þáttum.
- Setja á grunnreglur í samráði við börnin strax í upphafi.
- Þátttaka skal vera frjáls og börnunum skal vera heimilt að hverfa frá hvenær sem er.
- Börnin eiga rétt á að skoðunum þeirra og reynslu sé sýnd virðing.⁹

Mikilvægir mannréttindasamningar

Evrópuráðið

Þátttaka er mikilvægur liður í starfi Evrópuráðsins, einkum hvað varðar börn og unglinga. Evrópuráðinu hefur með einstöku móti tekist að koma á eins konar samstjórn innan æskulýðsdeildarinnar, þar sem fulltrúar æskulýðssamtaka og stjórnvalda í Evrópu taka í sameiningu ákvarðanir um starfs- og fjárhagsáætlun ráðsins á sviði æskulýðsmála. Í samstarfi við þing sveitar- og héraðsstjórna (Congress for Local and Regional Authorities) var lagður fram Evrópusáttmáli um þátttöku ungs fólks innan sveitarfélaga árið 1992 sem var síðan endurskoðaður árið 2003. Með honum er ekki einungis stuðlað að þátttöku ungmenna heldur eru þar settar fram ákveðnar hugmyndir og aðferðir sem bæði ungt fólk og sveitarstjórnir geta nýtt sér. Handbók með fleiri hugmyndum, *Have your say!*, var gefin út 2007.

Sameinuðu þjóðirnar

Þau réttindi sem kveða á um þátttöku eru nátengd borgaralegum réttindum, bæði gagnvart frelsi og ábyrgð. (Sjá umfjöllun um *borgaravitund* í 1. efnisflokknum, bls. 205). Í **Mannréttindayfirlýsingunni** er í 29. grein kveðið á um hve þátttaka borgaranna sé mikilvæg, bæði fyrir samfélagið og þá sjálfa:

Allir hafa skyldur við samfélagið, enda getur það eitt tryggt fullan og frjálsan persónuþroska einstaklingsins.

En það var þó ekki fyrr en með **Barnasáttmálanum** árið 1989 sem viðurkennt var að rétturinn til þátttöku ætti einnig við um börn. Réttur þeirra þar að lútandi er tryggður á ýmsan hátt í samfélaginu:

- 9. grein: réttur til að taka þátt í málsmeðferð varðandi fjárhaldsmann eða forræði barns;
- 12. grein: réttur til að taka þátt í ákvarðanatökum í „í öllum málum sem það varða“;
- 13. grein: réttur til að láta í ljós skoðanir sínar og taka við og miðla hvers kyns vitneskju og hugmyndum;
- 14. grein: réttur til að hafa eigin sjónarmið varðandi frjálsa hugsun, sannfæringu og trú;
- 15. grein: réttur til að mynda félög með öðrum;
- 23. grein: réttur fatlaðs barns til „virkrar þátttöku í samfélaginu“;
- 30. grein: réttur barna sem tilheyra minnihlutahópum og frumbyggjabarna til að taka jafnt þátt í eigin samfélagshópi sem í þjóðfélaginu almennt;
- 31. grein: réttur til að taka fullan þátt í menningar- og listalífi.

Í Barnasáttmálanum segir að barn sé hver sá einstaklingur sem ekki hefur náð átján ára aldri, sem

jafnframt felur í sér að geta og þroski barna sé mismunandi og þátttaka þeirra fari eftir því. Þess vegna er þar kveðið á um **vaxandi þroska** barnsins, og að bæði foreldrum og ríki beri að viðurkenna þá staðreynd og veita barninu leiðsögn og handleiðslu í samræmi við vaxandi færni þess og þroska. Stöðugt þarf að minna ýmsa aðila og stofnanir á að breyta þurfi löngu viðteknum viðhorfum og starfsháttum og taka tillit til þess að börn á öllum aldri eigi rétt til þátttöku.

Gagnlegar heimildir

- Backman, Elisabeth, og Trafford, Bernard, *Democratic Governance of Schools*: Evrópuráðið, 2007:
www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/2007_Tool2demgovschools_en.pdf
- Brocke Hartmut og Karsten, Andreas, *Towards a common culture of cooperation between civil society and local authorities*, Centre Francais de Berlin, Berlín, 2007
- „Evrópa fyrir og með börnum“, *undirbúningsnámskeið barna og ungmenna*: Evrópuráðið, Mónakó, 2006, www.coe.int/t/transversalprojects/children/Source/reports/MonacoPrepSeminar_en.doc
- *Catch Them Young, Recommendations on children's participation*, Ministry of Flemish Community Youth and Sport Division, Benelux, Brussel, 2004: www.wvc.vlaanderen.be/jeugd-beleid/internationaal/documenten/catch%20them%20young.pdf
- *Children and Young People's Participation*, CRIN Newsletter No 16: Upplýsinganet um réttindi barna, október 2002: www.crin.org/docs/resources/publications/crinvol16e.pdf
- *Children, Participation, Projects – How to make it work*: Evrópuráðið, 2004: www.bernardvanleer.org/files/crc/3.A.5%20Council_of_Europe.pdf
- *DIY Guide to Improving Your Community – Getting children and young people involved*: Barnaheill – Save the Children, Skotlandi, 2005: www.savethechildren.org.uk/scuk_cache/scuk/cache/cmsattach/4130_DIY.pdf
- Dürr, Karlheinz, *The School: A democratic learning community*, DGIV/EDU/CIT (2003) 23final: Evrópuráðið, 2004: www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Pdf/Documents/2003_23_All-EuropStudyChildrenParticipation_En.PDF
- Gozdik-Ormel, Zaneta, „*Have your say!*“ *Manual on the Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life*: Evrópuráðið, 2007.
- Hart, Roger, *Ladder of Participation, Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*: UNICEF Innocenti Research Centre, 1992.
- *Learning to Listen, Core Principles for the Involvement of Children and Young People*: Department of Education and Skills, Children's and Young People's Unit, Bretland, 2001: www.dfes.gov.uk/listeningtolearn/downloads/LearningtoListen-CorePrinciples.pdf
- *Promoting Children's Participation in Democratic Decision making*: UNICEF, Innocenti Research Centre, Flórens, 2001. www.asylumsupport.info/publications/unicef/democratic.pdf
- *Recommendation No. R(81)18 of the Committee of Ministers to Member States concerning Participation at Municipal Level*, Council of Europe, 1981: <http://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=673582 &SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=45568>
- *Seven Good Reasons for Building a Europe with and for Children*: Evrópuráðið, 2006: www.coe.int/t/transversalprojects/children/publications/Default_en.asp
- Sutton, Faye, *The School Council – A Children's Guide*, Save the Children (Barnaheill), 1999.
- Rannsókn framkvæmdastjórnar Sameinuðu þjóðanna á ofbeldi gegn börnum: www.violencestudy.org

.....
Gagnleg vefsvæði

- L'Association Themis: www.grainedecitoyen.fr
- Upplýsinganet um réttindi barna: www.crin.org
- Börn sem samstarfsaðilar (Children as Partners Alliance, CAPA): www.crin.org/childrenaspartners
- Children's Rights Alliance for England (CRAE): www.crae.org.uk
- Algengar spurningar um þátttöku barna: www.everychildmatters.gov.uk/participation/faq
- Barnaheill: www.savethechildren.net
- UNICEF: www.unicef.org

.....
Tilvísanir

- 1 Unninn fyrst af Arnstein, Sherry R.: *A Ladder of Citizens Participation*, JAIP, Vol 35, No. 4, 1969, bls. 216–224. <http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>. Gerð móðelsins annaðist Hart, Roger: *Children's Participation from Tokenism to Citizenship*: UNICEF Innocenti Research Centre, 1992, Flórens.
- 2 „Evrópa fyrir og með börnum“, undirbúningsnámskeið barna og ungmenna, Evrópuráðið, Mónakó 2006, bls. 16.
- 3 Dürr, Karlheinz, *The School: A democratic learning Programme Education for Democratic Citizenship* DGIV/EDU/CIT (2003) 23final, Evrópuráðið, 2004.
- 4 *Recommendation No. R(81)18 of the Committee of Ministers to Member States concerning Participation at Municipal Level*, Council of Europe, 1981.
- 5 Sjá Young London Kids: www.london.gov.uk/young-london/kids/have-your-say/index.jsp
- 6 *DIY Guide to improving your community – Getting children and young people involved*, Barnaheill, Skotlandi, 2005.
- 7 *Learning to Listen, Core Principles for the Involvement of Children and Young People*, Department of Education and Skills, CYPU, Bretlandi, mars 2001.
- 8 Sjá Rannsókn framkvæmdastjórnar Sameinuðu þjóðanna á ofbeldi gegn börnum: www.violencestudy.org
- 9 *Promoting Children's Participation in Democratic Decision making*: UNICEF Innocenti Research Centre, 2001.

